

Jacint Verdaguer i la qüestió xueta

Laura Miró Bonnín

(Investigadora col·laboradora de la Universitat de les Illes Balears)

lauramb92@hotmail.com

Rebut 20-11-2021, Acceptat 11-02-2022

La qüestió xueta és una xacra històrica exclusiva de Mallorca, una marginació dirigida cap a una minoria social pel simple fet de portar un llinatge de la següent sèrie de quinze: Aguiló, Bonnín, Cortès, Forzeza, Fuster, Martí, Miró, Pinya, Picó, Pomar, Segura, Tarongí, Valentí, Valleriola i Valls. L'assignació del qualificatiu *xueta* per aquests llinatges és derivada que s'hagin identificat amb una ascendència jueva: s'han considerat els cognoms que adoptaren els cristians nous fruit de les conversions que a Mallorca foren sobretot massives en els anys 1391 (pogroms) i 1435 (expulsió de l'illa dels jueus sense voluntat de convertir-se). Malgrat això, s'ha de dir que a les *Memòries de la Inquisició* hi trobem més de cent llinatges que compleixin amb la condició de descendents de jueus conversos, tot i que ningú els ha assenyalat en cap moment. Així mateix, cognoms ben habituals a Mallorca de clara arrel jueva com Daviu, Duran, Jordà, Maimó, Sansó o Salom tampoc han sofert cap mena de menyspreu.¹ Hem volgut introduir aquest assumpte dels cognoms per demostrar encara més, si fos possible, la manca de fonament de la naturalesa de la marginació esdevinguda a Mallorca contra els xuetes.

A les portes de l'eclosió de la contemporaneïtat, situem un esdeveniment que havia de propiciar tota una sèrie d'avenços cap a l'equitat social xueta, tot i que aquesta tindrà més repercussió en el pla teòric que no pas a la pràctica. Parlem del viatge de sis xuetes, anomenats Perruques, ja que usaven aquest element per representar el seu po-

1. HOLGADO, Belén. «Los chuetas en tres novelas españolas: *Los muertos mandan* (Vicente Blasco Ibáñez), *Primera memoria* (Ana María Matute) y *Dins el darrer blau* (Carme Riera)». *MEAH Sección Hebreo*, vol. 69 (2020), p. 100.

sicionament econòmic, a la cort del rei Carles III per demanar una legislació favorable a la minoria encara marginada a Mallorca.

L'impuls dels Perruques va respondre a tres fets de la segona meitat del segle XVIII, que tenien com a objectiu menyscabar la minoria xueta: en primer lloc, coincidiren l'any 1755 una reedició de *La Fe Triunfante* (1691), obra del religiós jesuïta Francesc Garau i que difonia els llinatges dels executats per la Inquisició, tot realitzant una redacció sanguinària dels tres xuetes que foren cremats de viu en viu després de rebutjar el bateig, i la restauració de les gramalletes infamants que representaven els condemnats per la Inquisició amb els seus llinatges. Aquest element va ser clau perquè la societat mallorquina identifiqués els xuetes amb el reduït grup de quinze llinatges. Com a tercer aspecte a tenir en compte, cal recuperar els plans de desterrament que començaren a projectar-se des de 1770. El polític Tomàs de Vilajoana va ser l'encarregat d'enviar aquesta proposta a Madrid, que no va ser refusada, sinó que es va plantejar als xuetes com una possible solució davant la marginació patida. Les destinacions imaginades foren primer Cabrera i, més endavant i després de pensar en el volum de la comunitat xueta, Formentera (Riera, 2003: 158).²

Les peticions dels Perruques tingueren un efecte immediat en el marc legislatiu: en els anys 1782, 1785 i 1789 Carles III va emetre tres Reials Cèdules en les quals hi havia mencions encaminades a l'assoliment de l'equitat de la comunitat xueta respecte a la resta de mallorquins. Així doncs, els progressos més importants foren la possibilitat de viure a qualsevol indret (no hi havia cap llei que els ho prohibís, però els xuetes seguiren la tendència a la reclusió que havia caracteritzat als seus avantpassats), d'enrolar-se a l'exèrcit, de practicar qualsevol ofici (es volia deixar sense vigència les clàusules de puresa de sang que havien regit els gremis) i es prohibia l'insult o mot distintiu cap als portadors dels quinze llinatges assenyalats.³ Les autoritats locals mallorquines feren cas omís de la determinació que els venia consignada des de Madrid, ja que la marginació cap als xuetes es conservava com si d'una tradició es tractés.

2. RIERA I MONTSERRAT, Francesc. *Els xuetes des de la intolerància a la llibertat (segles XVIII-XX)*. Palma: Lleonard Muntaner, 2003, p. 158.

3. FONT, Miquel. *La fe vençuda. Jueus, conversos i xuetes a Mallorca*. Palma: Miquel Font Editor, 2007, p. 92.

Malgrat els avenços citats, la situació dels xuetes no canvià radicalment, ni de bon tros, a la contemporaneïtat. Sobretot a principis de segle XIX, amb la pugna ideològicament entre liberals i absolutistes, la manca d'estabilitat política perjudicà la minoria xueta. En aquest context, situem diferents supressions i restauracions de la Inquisició, en paral·lel a la caiguda i ressorgiment de l'absolutisme. L'abolició definitiva del Sant Ofici data de 1834, encara que hem de tenir en compte que aquest tribunal poc tenia a veure amb aquell que havia estat botxí dels ancestres dels xuetes, ja que se centrava més en qüestions polítiques que no pas religioses. Si més no, aquesta abolició definitiva constituí un símbol.

Els períodes liberals foren més senzills per a la comunitat xueta, sobretot quant al posicionament públic, en càrrecs de rellevància política i social. En els anys trenta del segle XIX es documenta una fita que sol passar desapercibuda. Historiogràficament, en tractar el tema pensem que no se li ha concedit la transcendència suficient: la creació de l'Institut Balear (1835) constitueix un fet substancial per a la comunitat xueta, adés, la formació dels xuetes requeria en docents privats, ja que els portadors dels quinze llinatges no podien accedir als centres formatius vigents ni a la Universitat Literària, que comptava amb estatuts de netedat de sang que els impedièren l'entrada.⁴ Tanmateix, Francesc Riera i Montserrat va descobrir que s'havien donat casos aïllats de xuetes que estudiaren a la Universitat Literària, la qual cosa el mateix autor defineix com a *miracle*.⁵

A partir de 1837 documentem l'accés de diferents referents intel·lectuals xuetes en aquest Institut: parlem dels Aguilons, els germans Tomàs (tan sols hi anava a aprendre anglès) i Guillem, i llur cosí Marià. Curiosament Guillem i Marià foren els primers xuetes a obtenir estudis superiors: Guillem es graduà en Medicina, tot i que l'exercí a fora, com a metge militar, i Marià Aguiló en Dret.

4. TOMÀS, Margalida. «Les bases intel·lectuals de Marià Aguiló (1825-1850)». *Anuari Verdaguer*, 21 (2013), p. 46.

5. RIERA I MONTSERRAT, Francesc. *Lluites antixuetes en el segle XVIII*. Palma: Editorial Moll, 1973, p. 167. Vegeu PORQUERES I GENÉ, Enric (coord.). *Francesc Riera i Montserrat des de l'abundància del cor*. Mallorca: Leonard Muntaner Editor, 2012, p. 277-296.

Així, podem situar al centre formatiu personatges xuetes de la transcendència del poeta Guillem Forteza i Valentí, l'advocat Jeroni Forteza, mossèn Josep Tarongí i Cortès, amb unes qualificacions excepcionalment notables, i els metges Marià Aguiló i Cortès o Jaume Pinya Pomar. Curiosament, gairebé tots aquests exerciren les seves professions fora de Mallorca i tingueren consciència de la seva condició xueta, mostrant una actitud militant i de percepció identitària de pertinença a una minoria malmesa.

D'aquesta primera oportunitat formativa sorgí un nucli intel·lectual xueta preponderant a la Renaixença. Cal notar la gran aflluència de llinatges xuetes quan ens apropem al moviment de desvetllament de la cultura i la llengua catalana a Mallorca. Situem a Tomàs Aguiló i Cortès (1775-1856), al seu fill Tomàs Aguiló i Forteza (1812-1884), Marià Aguiló i Fuster (1825-1897), Guillem Forteza i Valentí (1830-1873), Tomàs Forteza i Cortès (1838-1898), mossèn Josep Tarongí i Cortès (1847-1890), Ramon Picó i Campamar (1848-1916), Jeroni Forteza i Valentí (1846-1923), i Estanislau de K. Aguiló (1858-1917). Tots ells nasqueren a Mallorca, tacats per un llinatge que els estigmatitzava, però gairebé tots ells visqueren fora de l'illa, on pogueren desenvolupar la seva tasca intel·lectual sense cap tipus de trava infundada.⁶ Hem de tenir en compte que aquesta circumstància fou factible per aquests literats, ja que posseïen un posicionament econòmic notable, oportunitat que òbviament havia de descartar gran part de la població xueta, tot i la fal·làcia difosa per justificar la marginació que explica que tots els descendents de jueus conversos eren rics (entre la mateixa comunitat xueta se'n distingien d'orella alta i d'orella baixa).

Marià Aguiló, Patriarca de les Nostres Lletres, com diu la inscripció que s'erigí a Palma, a la ubicació de la casa on va néixer, va abandonar l'illa de ben jove per instal·lar-se a Barcelona i exercí una tasca que comportà la seva proclamació de Mestre en Gay Saber. El poeta i crític Guillem Forteza i Valentí va residir a Madrid. Mossèn Tarongí s'ordenà capellà a Menorca i després de la polèmica que l'embranchà amb Antoni Maura en el si de l'Església mallorquina, fou enviat a exercir la carrera eclesiàstica al Sacromonte de Granada. D'altra banda, el pollencí Ramon Picó i Campamar, amb tan sols 10 anys, s'establí

6. FORTEZA I PINYA, Miquel. *Els descendents de jueus conversos*. Palma: Editorial Moll, 1966, p. 187-193.

a Barcelona amb la seva família: foren comptades les ocasions en les quals tornà a la seva vila natal. L'arxiver i poeta Jeroni Forteza va desenvolupar la seva carrera laboral principalment a València.

En la configuració del grup renaixentista hi podem descobrir la vinculació de Jacint Verdaguer amb els xuetes mallorquins i el seu propòsit de denúncia de la marginació, perquè fos coneguda fora de Mallorca. D'entre els literats citats, gairebé tots, encara que amb perspectives diferents, actuaren de manera militant amb la causa xueta. Tomàs Aguiló i Cortès fou un dels Perruques que demanaren una legislació equiparadora per als xuetes a la cort de Carles III. El seu fill, Tomàs Aguiló i Forteza, és l'autor del poema *Resignación*, de temàtica xueta. D'altra banda, en l'epistolari de Marià Aguiló podem veure com en les converses, sobretot amb els seus familiars, la indignació i el repudi pel manteniment de l'estigma xueta hi és ben present. Guillem Forteza i Valentí també hi digué la seva respecte a la condició xueta: en aquest cas, el seu to era gairebé sempre sarcàstic, cosa que el va portar fins i tot a criticar l'enfocament de Tomàs Aguiló, amb el seu to trist i resignat respecte a l'odi cap als descendents de jueus conversos.⁷

Com ja ha comentat Massot i Muntaner a les seves investigacions sobre Verdaguer, podem afirmar que Marià Aguiló fou el seu mestre i amic fins a la seva mort (1897). Aguiló fou qui establí vincles entre Verdaguer i diferents personalitats literàries mallorquines, especialment amb els xuetes renaixentistes: Ramon Picó i Campamar, Tomàs Forteza, Josep Tarongí i Estanislau de Kostka Aguiló. Amb ells intercanvià tertúlies i/o correspondència, que s'intensificaren amb els viatges a Mallorca, especialment profitosos foren el primer de 1883 i el de 1894.⁸

Jacint Verdaguer conegué el seu mentor Marià Aguiló durant els Jocs Florals de 1865. Aguiló facilità la tasca literària de Verdaguer quan li va donar l'accés a la documentació que a ell mateix havia servit per a l'elaboració del *Diccionari*. Així doncs, el va animar a seguir amb una producció poètica inspirada en aquella de tradició popular.

7. MAS I VIVES, Joan. «El problema xueta viscut per Tomàs Aguiló i Forteza». *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, vol. 37 (1979), p. 379.

8. MASSOT I MUNTANER, Josep. «Jacint Verdaguer i Mallorca». *BSAL*, 62 (2006), p. 138.

Mallorca també fou a l'obra de Verdaguer. Cal citar *Pàtria* de 1888, a la qual havia dedicat a Ubach i Vinyeta, entre d'altres. A *Pàtria*, Verdaguer utilitza el mite de l'illa de la pau anhelada, ja que coincideix amb el context de la tercera guerra civil carlina, la qual commogué Catalunya però no arribà a les Balears. Fent un incís, hem de convenir que Ubach i Vinyeta va ser un gran amic de Picó i Campamar, i que tingué present Mallorca i els xuetes a la seva comèdia de costums *La cua del xueta* (1881). El títol no agradà a la comunitat xueta mallorquina, ja que feia referència al mite vigent en aquella època a l'illa que explicava que els xuetes tenien cua. Òbviament Ubach va usar un títol irònic, però ni tan sols els xuetes més militants li van acceptar. En aquest sentit, volem citar la correspondència entre mossèn Tarongí i Ramon Picó que intercanviaren el mes de juny de 1878. Comença el mossèn:

Ha llegado a mí noticia que Ubach y Viñeta va a hacer representar un drama-comedia o tragedia, (no se dice exactamente qué será), titulado *La cua dels xuetes*. ¿Ha comprendido Ubach lo que significa este título en Mallorca? ¡Por Dios Santo! Que retire ese nombre, que haría caer el ridículo sobre nosotros, no sobre los preocupados.⁹

Picó respon:

[...] Al rebre la carta de vostè vaig anar a veure l'Ubach però no vaig poder lograr res: és d'aquells està aferrat a la seva; y per més que li vaig fer reflexions, tot fou inútil. Ell creu estar al corrent de la qüestió, y la veritat es que no coneix el terreno que trepitja: per això fa lo que fa. Amb la més bona intenció del món es creu fer un bé, y fa un mal.¹⁰

Una altra relació que paga la pena esmentar és la de Verdaguer amb el pollencí Ramon Picó i Campamar, també xueta. El contacte entre ambdós es vincula a la figura de Marià Aguiló i és sobretot important la intermediació que va fer Verdaguer perquè Eusebi Güell

9. TARONGÍ, Josep, Biblioteca Bartomeu March, *Ramon Picó Campamar: epistolari (1836-1914)*, B101-V1=1/03, 15/06/1878, 2.49.

10. PICÓ, Ramon, BBM, *Ramon Picó Campamar: epistolari (1836-1914)*, B101-V1=1/03, s. d., 2.49.

confiés en Picó com a secretari, cosa que arreglà les dificultats econòmiques de Picó.

El grup xueta renaixentista, que vivia a Barcelona i que mantenia el contacte amb Verdaguer, degué informar al mossèn de Folgueroles del patiment que suposava a Mallorca portar els llinatges que ells duïen i que s'identificaven com a descendents de jueus conversos. En els moments àlgids d'aquesta relació esclatà a Mallorca un fet que configura una de les mostres més clares de l'antixuetisme que encara era vigent a l'illa i sobretot entre els estaments eclesiàstics mallorquins de la segona meitat del segle XIX, tot i els avanços que hem documentat abans. Parlem del fenomen que la historiografia mallorquina coneix com Sa Taronginada, esdevingut a partir de 1876, quan mossèn Miquel Maura, germà del futur president Antoni Maura, va vetar el clergue xueta, Josep Tarongí i Cortès, de la possibilitat de conduir la cerimònia més important de la Parròquia de Sant Miquel de Palma, les Quaranta Hores. Curiosament, aquesta celebració era finançada pel també xueta Jordi Aguiló, «Cetre». Però mossèn Tarongí no va claudicar, sinó que la seva reacció davant d'una censura injusta fou la publicació d'una sèrie de textos reivindicatius que denunciaven la marginació patida pels xuetes.¹¹

En la biografia de Tarongí, la seva condició xueta i la carrera religiosa toparen sovint: nascut el mes de març de 1847, fou alumne extern del seminari diocesà de Palma (1865), ja que els seus llinatges li impedien fer-ho com intern. L'ordenament com a prevere li arribà l'any 1872, curiosament a Ciutadella. Es llicencià en teologia a València (1876) i va oposar a les canongies de la Seu de Palma i a la de Ciutadella. No n'obtingué cap de les dues.

La relació de mossèn Tarongí amb la Renaixença va facilitar el viatge del coneixement sobre l'existència del fenomen antixueta a fora de Mallorca i, especialment, als territoris de parla catalana. Els literats mallorquins i xuetes de la Renaixença quedaren especialment colpits per *Sa Taronginada*: fou com una mena de recordatori; a Mallorca encara hi havia molt de camí per recórrer per a l'equiparació d'aquells que tenien la condició xueta. Tarongí mantingué l'esperit militant i va publicar tota una sèrie d'articles que queden recollits a la

11. MASSOT I MUNTANER, Josep. *Escriptors i erudits contemporanis*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011, p. 41.

seva obra *Algo sobre el estado religioso y social de la isla de Mallorca. Contra las preocupaciones de clase* (1877). Aquests escrits periòdics compartiren amb la resposta de Miquel Maura primerament amb un títol prou significatiu *Una buena causa, mal defendida*, que fou respost per Tarongí amb *Una buena causa a todo trance defendida*. El debat entre els dos protagonistes aviat implicà d'altres personatges rellevants, en el món eclesiàstic i literari. Normalment, es posicionaren a favor de la causa xueta, però també n'eren molts aquells que deien que era més favorable pels xuetes que poc se'n parlés de tot això, ja que atribuïen la marginació a un passat remot.

Des de Barcelona, el grup renaixentista xueta posà fil a l'agulla per intentar demostrar la seva consternació pel vet sofert per Tarongí i mostrà adhesió a la causa. Al capdavant d'aquestes iniciatives s'hi situà Ramon Picó i Campamar, qui ja havia tractat la qüestió xueta en els seus poemes *L'Adéu del jueu* i *La filla de l'argenter*.

El literat i bibliotecari, també xueta, Jeroni Forteza i Valentí, resident a València, havia reclamat a Picó i Campamar, mitjançant correspondència, alguna actuació des del focus de la Renaixença. Jeroni Forteza considerava que ells tenien una posició més còmoda que no pas Tarongí o aquells que encara vivien a Mallorca. Sobretot els indignava que la publicació cultural i literària de referència a l'illa, *El Museo Balear*, mantingués silenci respecte a Sa Taronginada. Forteza explica a Picó el sentiment que li genera a Mallorca el manteniment de l'estigma cap als xuetes: «Aquesta illa ha de menester que Déu alci el dit i l'enfonsi per donar-li una bugada».¹² Així mateix, com a militant xueta, Jeroni Forteza insta a Picó a dur a terme una actuació a Barcelona que realment ressoni Sa Taronginada, ja que a la premsa mallorquina gairebé no hi tengué presència: «¿Per què no fas tu alguna cosa en benefici de la causa? dispensem eixa pregunta.»¹³

De la correspondència de Jeroni Forteza amb Picó i Campamar es desprèn que l'afer viscut per Tarongí fomentà gran desafecció entre part dels xuetes mallorquins referent a l'Església. Forteza expressa amb gran indignació: «Si entr en lo Temple de Déu per escoltar sa paraula, veig que surt de la boca d'un fariseu que en haver baixat de

12. FORTEZA, Jeroni, BBM, *Ramon Picó Campamar: epistolari (1863-1914)*, BIOI-VI-1/03, 24/08/1877, 1.34.

13. *Ibíd.*

la trona, tal vegada; si pogués, em cremaria sense que jo li haja fet danys!»¹⁴ I afegeix més endavant: «La imatge d'un botxí, d'un parent del Pare Garau [autor de *La Fe Triunfante*]! Me'n vaig, me'n vaig d'aquesta terra maleïda!»¹⁵

El protagonista de Sa Taronginada, mossèn Tarongí, també va redactar missives dirigides a Picó i Campamar per pregar-li col·laboració des de Catalunya per denunciar el seu cas i que, per extensió, es pogués conèixer fora de l'illa l'afront que patien els descendents de jueus conversos. Tarongí veu el seu cas com una possibilitat única de conscienciar ànimes per la causa; per això escriu a Picó: «Si se malogra esta ocasión, no volverá a presentarse otra en mucho tiempo».¹⁶ Les aspiracions són d'arribar a publicacions tals com «*Diario de Barcelona, Crónica de Cataluña, Revista Popular, Gaceta de Barcelona, Renaxensa-Ateneo*».¹⁷

Així doncs, arribà la gran actuació, que fou la consecució de la publicació d'un manifest favorable a mossèn Tarongí a *La Renaixensa* dia 31 d'octubre, que fou publicat novament a *El Anunciador Balear* dia 26 de novembre. Aquest manifest comptà amb quaranta-dues firmes de joves literats protagonistes del desvetllament cultural i lingüístic, però especialment colpidora fou per mossèn Tarongí, la inclusió del també clergue Jacint Verdaguer. La consciència de Verdaguer amb aquest gest va ser summament valorat per Tarongí, que ho transmet així a Picó i Campamar: «He recibido la preciosa carta de los catalanistas. No sé cómo apreciar tal fineza.»¹⁸ Finalment, doncs, es complia l'objectiu dels activistes xuetes de deixar que les publicacions periòdiques illenques restessin en entredit, ja que si s'havien pronunciat sobre *Sa Taronginada* era per demanar que s'ocultés el tema xueta per arribar a l'oblit.

A la seva obra cabdal, Tarongí també fa referència a la implicació verdagueriana en aquest manifest: «El sabio y virtuoso presbítero ca-

14. *Ibíd.*

15. *Ibíd.*

16. TARONGÍ, Josep, BBM, *Ramon Picó Campamar: epistolari (1863-1914)*, B101-VI--1/03, 22/06/1877, 2.49.

17. *Ibíd.*

18. TARONGÍ, Josep. BBM, *Ramon Picó Campamar: epistolari (1863-1914)*, B101-VI--1/03, 13/10/1877, 2.49.

talán D. Jacint Verdaguer, autor del poema *La Atlántida*, elogiado por el Polibiblion de París, felicitó también calurosamente al Sr. Taronjí, con 42 escritores catalanes, (entre los cuales hay otro presbítero), cuya integridad y buen gusto no podrá negar Valbuena».¹⁹

L'exclusió patida per Taronjí i la seva reacció combatent el dirigien fora de l'illa. L'any 1878 oposità i obtingué la canongia a la col·legiata del Sacromonte de Granada, on visqué fins poc abans de morir a Palma (1890).

A partir d'aleshores, Verdaguer i Taronjí mantingueren una relació cordial, amb l'intercanvi de missives i de material literari. Així per exemple, l'any 1883, passat l'assumpte, Taronjí li prega a Picó i Campamar que li entregués a Verdaguer un exemplar de la seva obra *Inspiraciones*, ja que ell en desconeixia el domicili on li podia enviar (Tomàs, 2008: 193).²⁰ Resulta també curiós de veure el paral·lelisme entre mossèn Taronjí i Jacint Verdaguer en relació a les campanyes de desprestigi que van haver d'afrontar i les seves reaccions gairebé homòlogues. Òbviament, la naturalesa dels dos afers és molt diferent, però la reacció de tots dos amb *Algo sobre el estado religioso y social de la isla de Mallorca* (1877) i *En defensa pròpia* (1895-1897) demostren gallardia per defensar els seus principis i el seu honor en un ambient que sol ser més procliu al conservadorisme com és la vida clerical.

A mode de conclusió, volem enumerar una sèrie d'aspectes cabdals en la relació de Verdaguer i els xuetes mallorquins:

- a) La qüestió xueta ha perdut vigència a Mallorca, ha estat un procés que s'ha dut més a terme per l'oblit, per la ignorància i la desmemòria de les noves generacions, que no pas per un mecanisme d'autocrítica. Tanmateix, la configuració del panorama multicultural a l'illa ho ha afavorit, però sempre és important recuperar els referents històrics que ens han permès arribar a la situació actual de plena assimilació dels xuetes amb la resta de la societat mallorquina. En aquest sentit, hem volgut fer aquesta contribució per posar de relleu no tan sols l'activisme dels

19. TARONGÍ, Josep. *Algo sobre el estado religioso y social de la isla de Mallorca*. Palma: Imprenta de P.J. Gelabert, 1877, p. 9.

20. TOMÀS, Margalida. «Aproximació a la tasca intel·lectual de Josep Taronjí». *BSAL*, 64 (2008), p. 193.

xuetes de la Renaixença, sinó també el paper que hi va jugar Jacint Verdaguer.

- b) Per moments, pareix que en el segle XIX mallorquí es volia imposar la tendència a l'oblit per a la superació de l'estigma dels xuetes, però el que realment va funcionar va ser la naturalització del diàleg sobre la causa i la militància de tots aquells que permeteren que el coneixement sobre l'existència de la marginació cap als xuetes sortís de l'illa.
- c) La signatura de Jacint Verdaguer plasmava la seva implicació i constituïa un símbol imprescindible per mossèn Tarongí, ja que era un personatge rellevant intel·lectualment i de referència clerical. Amb això, Verdaguer demostra empatia cap a tots aquells mallorquins xuetes que havien emigrat a terres catalanes i valencianes per exercir la seva intel·lectualitat i participar en el moviment de la Renaixença sense entrebancs. Així doncs, s'ha d'assumir que Verdaguer era conscient de la qüestió social mallorquina.
- d) Volem, doncs, contrastar la imatge que en ocasions s'ha atribuït a Verdaguer de menyspreu cap als jueus a *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa* (1889); el seu suport a Tarongí en el manifest de *La Renaixensa* fou rellevant en el camí cap a la tolerància i per aconseguir l'objectiu de Tarongí i de molts altres xuetes compromesos, que «el fantasma de las preocupaciones desaparezca por completo.»